

marife

dini arařtırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 20 • sayı / issue: 2 • kış / winter 2020

Abbâsîler’de Muktedir Halifeler Dönemindeki Halifelerin Kişilikleri*

Kübra Yavuz

Düzce İl Müftülüğü, Düzce, Türkiye

kubrayavuz14@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0003-0504-4187>

Ali Dadan

Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi

İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü İslam Tarihi Anabilim Dalı

alidadan@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0003-3860-0389>

Geliş Tarihi / Received: 15.10.2020 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 11.12.2020

Özet

İslam tarihinde önemli bir yere sahip olan Abbasiler dönemi, halifelerinin yaşantıları ile de dikkat çekmektedir. Dönemin ilk halifesi unvanına sahip olan Ebû'l Abbâs es-Seffâh cömert olması, yaptığı işlerde kararlı bir tavır sergilemesi, sıkıntılara ve haksızlıklara rağmen vazifesine karşı daima riayetkâr olması ile tanınmaktadır. Genel olarak İslam tarihi kaynakları onun kan akıtma konusunda istekli oluşunu, hâkimiyetini sağlam temellere oturtana kadar oldukça kan akıttığından bahsetmektedirler. Fakat bu özelliğinin yanı sıra arkadaşlarına karşı mütevazı oluşu, onlarla gece sohbetleri yapması ve sosyal ilişkilerinde insanlara karşı içten olmasıyla da dikkat çekmektedir. Ebû'l Abbâs es-Seffâh'tan sonra tahta geçen Ebû Ca'fer el-Mansûr oldukça tecrübeli, helal ve harama çok dikkat eden, azimli ve zeki bir kişidir. Siyaset yaparken ciddi, ülkesi uğruna gerektiği zaman acımasız olabilen bir hükümdardır. Ebû Ca'fer el-Mansûr lüzumsuz işlere meyletmez, sistemli bir şekilde hareket ederdi. Tüm bunların yanı sıra tarih kaynaklarında onun cimri oluşu çok fazla dile getirilmiştir. Bu özelliğinden dolayı ona Ebû'd-Devânîk unvanı verilmiştir. Görkemli bir hükümdarlığa sahip olmasına rağmen zühd hayatı yaşamıştır. En keskin olduğu noktalardan birisi ise içki olmuştur. İlk dönem Abbâsî halifeleri arasında içki içmediğine dair net bilgiler yer alan tek halife Ebû Ca'fer el-Mansûr'dur. Halife Mansûr bu iyi özelliklerine tezat oluşturacak acımasızlıklara da imza atmıştır. Saltanatını sağlamlaştırmak için binlerce Müslüman'ı öldürmüştür. Bu davranış şekli Ehl-i beyt nesline karşı da geçerli olmuştur.

Ebû Ca'fer el-Mansûr'dan sonra hilafet makamına geçen Muhammed el-Mehdî babasına nazaran daha mülayim ve her konuda daha yumuşak huyluydu. Mehdî'nin halk nezdinde sevilen bir kişi olduğu kaynaklarda geçmektedir. Bunun asıl sebebi ise onun sevimli, insanlara eziyet vermeyen, sabırlı ve samimi bir karakter yapısının olmasıdır. Mehdî, dinî hayatına özen gösterdiği gibi hadis ilmine ve

* Bu çalışma 2020 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Kübra Yavuz tarafından Dr. Öğr. Üyesi Ali Dadan danışmanlığında "İslâm Tarihi Kaynaklarına Göre İlk Dönem Abbâsî Halifelerinin Kişilikleri (132-232/749-847)" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

hadis ehline karşı özel bir ilgi ve saygı göstermiştir. Musa el-Hâdî'nin halifelik döneminde ise kişiliğinden kaynaklı taşkınlıkların olduğu görülmektedir. İçki ve eğlenmeyi çok sevmesi bunların yanında pervasız ve hükümdarlık görevini yerine getirme konusunda ki liyakatsızlığıyla ön plana çıkmıştır. Fakat tüm bunların yanı sıra bazı kaynaklar onun hükümdarlık işlerinden anladığını, tecrübeli ve adalet sahibi olduğundan bahsetmektedir.

Halife Harun er-Reşîd'in dönemi görkemi ile kendisinden asırlar boyu söz ettirecek kadar meşhur bir dönem olmuştur. Kendisi insanlar tarafından yumuşak huylu, güçlü, saygın olmasıyla övülen bir zattır. O dönemde insanlar arasında en çok gaza eden ve hacca giden kişidir. Lüks bir hayatta yetişmesine rağmen Kur'ân ve sünnete bağlılığı ile bilinmektedir. Dönemi her türlü bilim ve bilgi açısından, imaret, nüfus yönünden oldukça zengindi. Harun er-Reşîd'den sonra tahta geçen oğlu Emîn'in keyfine düşkün, halifeliğe yakışmayan tedbirsizlikleri bulunan bir kişiliğe sahip olduğu kaynaklarda geçmektedir. O namazı az kılması ve içki içmesiyle itham edilmiştir. Emîn yeteneklere ve meziyetlere sahip birisiydi. Zulüm ve şiddetleri ile tanınan ilk Abbâsî halifelerinden uzaktı. Anlaşılmaktadır ki Emîn'in sağlam bir zihniyeti vardı fakat idarecilik kabiliyetinin kendisinde bulunmuyordu. Emîn'den sonra Me'mûn hükümdar olarak tahta geçmiştir. Me'mûn son derece zeki, olgun, otoritesi iyiydi. O özellikle affa meyyal oluşu ile tanınmaktadır. Onun döneminde en dikkat çekici durum bilim ve bilgiye verdiği kıymet olmuştur. Me'mûn ilime değer verdiği gibi fıkhta, Arap dilinde ve tarihle ilgili olaylarda oldukça mahirdi. Felsefe ve antik Yunan ilimlerine merak sardı ve bunlarda maharet kazandı. Kendinden sonra bir müddet daha devam edecek olan mihne yani Kur'ân'ın yaratılmış olması fikrinin başını çekmiştir.

İlk dönem Abbâsî halifeleri arasında gücü ile ön plana çıkan halife Mu'tasım olmuştur. O, güzel ahlaklı, cesaretli ve yardımsever bir halifeydi. Özel hayatında tutumlu olsa da ülke adına ve askeri harcamalar konusunda oldukça eli açıktı. Heybetli olduğu bilinen Mu'tasım ileri görüşlü, cesur ve iyi eğitim görmüş bir askerdi. Fiziksel gücünün farkında olan Mu'tasım bu özelliği ile gurur duymakla beraber kızdığına öldürmekten imtina etmeyen biriydi. Onun dönemine bakıldığı zaman kaynaklarda olumsuz söylemlerle bulunmamaktadır. Yalnızca Me'mûn'un din hakkındaki görüşlerini takip etmiş Halku'l-Kur'ân konusunda dayatmacı bir politika uygulamıştır. İlk dönem Abbâsî halifelerinin sonuncusu olan Vâsık kaynaklarda zarif, yumuşak huylu, cömert ve şair bir zat olarak geçmektedir. İyi siyaset yapması ile bilinir ve birçok işinde Me'mûn gibi hareket etmiştir. Fakir halka her zaman yardım eli uzatmıştır. Onun döneminde Mekke ve Medine'de hiç dilenci kalmadığı bilinmektedir. Vâsık'ta amcasının ve babasının yolundan giderek Halku'l-Kur'ân konusunda insanları imtihan etmeyi sürdürmüştür.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Abbâsîler, Halife, Hilafet, Kişilik.

The Personalities of the First Period Abbasid Caliphs

The Abbasid period which has great importance in the history of Islam stands out especially with the lives of the Caliphs. The first Caliph of this period, Abu'l Abbâs as-Saffâh was known to be a generous, determined man and an officer loyal to his duty under every circumstance. In general, Islamic historical sources also mention his willingness to shed blood, that he shed a lot of blood until he established his dominance. But in addition to this feature, he also draws attention with his humility towards his friends, having long and deep talks with them and being sincere towards people in social life encounters. Abû Ca'fer al- Mansûr who is the successor of Saffâh was a very experienced, determined, and intelligent person who paid great attention to halal and haram. He was very serious in politics and a cruel man when it was needed for the sake of his country. Mansûr did not spend his time on unnecessary deeds and always acted systematically. After all these positive aspects, we also see that historical sources mention him being a stingy person. Because of this feature of him, he was referred to as Abû'd Dawânik. Even though he ruled a great dynasty, he still lived a very simple life. Alcohol was one of his red lines. Among the early period Abbasid Caliphs, he is the only one who's known to be completely away from consuming alcohol. Of course, he performed cruelties that shadowed his good features. He killed thousands of Muslims to strengthen his dynasty.

The next Caliph, Muhammad al-Mahdî, the son of Mansûr was a tender and gentle person. It is mentioned in the sources that Mahdî was a popular person among the people. The reason for this is that he did not cause problems to people nor he put heavy tasks on them, he was patient and sincere. Mahdî was a religious person who especially had a taste for the discipline of hadith and showed great respect to hadith scholars. When we come to Musa al-Hâdî's caliphate, it is seen that there was exuberance due to his personality. His love of drinking and entertainment came to the fore with his recklessness and lack of competence to fulfill his duties as a ruler. However, in addition to all these,

some sources mention that he had a good command of the ruling and that he was experienced and just.

The period of the caliph Harun ar-Rashîd had been a great era that has been mentioned for centuries for its glory. He was a person who was thought to be gentle, strong, and respectable by people. During his time, he was among the people that went to war and hajj the most. Even though he was born and raised in a luxurious lifestyle, he is known for his commitment to the Qur'an and sunnah. His reign was fairly rich in terms of all kinds of science and knowledge, and population. His son Emîn who was his successor on the other hand is known to be a man of pleasure and unworthy of the caliphate. He was accused of drinking alcohol and neglecting daily prayers. Emîn was a man of craft and far from the early Abbasid caliphs who were known for their cruelties and violence. It is understood that Emîn was a sophisticated man, but he lacked the talent of the ruling. After Emîn, Me'mûn took over the throne. He was highly intelligent, mature, and authoritative. His reputation is mostly based on his tendency to forgive. The most striking situation in his time was the value he gave to science and knowledge. Besides the importance he put in science, Me'mûn is known to be quite skillful in fiqh, the Arabic language, and history. He grew an interest in philosophy and other ancient Greek disciplines over time and gained a good knowledge of them. He also pioneered the idea that the Qur'an was created.

Among the early period Abbasid Caliphs, Mu'tasîm was the caliph who came to the fore with his power. He was a brave, benevolent, and good-natured caliph. Although he was very conservative with his expenses, he did not hesitate to spend big money on the country's military endeavors. Known to be imposing, Mu'tasîm was a forward-thinking, brave, and well-trained soldier. Being aware of his physical strength, Mu'tasîm was proud of this feature but did not refrain from killing when he got angry. When the historical sources are examined, one cannot find negative claims about him. He only followed Me'mûn's views on religion and applied and imposing policy on the issue of whether the Qur'an was created. Wâsîk, the last of the first Abbasid caliphs, is mentioned as an elegant, mild-mannered, generous, and poet person in the sources. He is known for his good politics and acted like Me'mûn in many of his actions. Always helping out the poor and needy, during his time it is said that there were no beggars in Mecca and Madinah. Wâsîk, following his father and uncle, kept forcing people to accept the creation of the Qur'an.

Keywords: *Islam history, Abbasids, Caliph, Ruling, Character*

Atıf / Cite as

Yavuz, Kübra - Dadan, Ali. "Abbâsîler'de Muktedir Halifeler Dönemindeki Halifelerin Kişilikleri". *Marife* 20/2 (2020), 637-658. <https://doi.org/10.33420/marife.811249>

Giriş

Çalışmamız Abbâsîler'in ilk asrı olan 132-232/749-847 seneleri arasını kapsamaktadır. Abbâsî hanedanlığı beş asır boyunca dini ve siyasi bakımdan topluma katkı sağlamıştır. Hâkimiyeti ellerinde bulundurdıkları bu süreçte sosyo-kültürel alanda büyük değişikliklerin yaşanmasında rol oynamışlardır. Abbâsîler'in ilk asrı ise temel olarak dönemin şekillenmesi açısından önem arz etmektedir. Tarihi kaynaklara baktığımız zaman yaşanan döneme en çok etki eden faktörler arasında dönemin hükümdarının yaşam biçimi de yer almaktadır. Hâkimiyeti elinde bulunduran kişi emri altındaki tüm noktalara kendi benliğinden bir şeyler muhakkak katmıştır ve hilafeti döneminde ondan izler görmemizi sağlamıştır. Abbâsî döneminin ilk asrının gelecek çağlara olan etkisini göz önünde bulundurduğumuz zaman, bu dönemde hâkimiyeti elinde bulunduran halifelerin kişiliklerinin de önem arz edeceği düşünülmüştür. Bu çalışmada Abbâsîler'in ilk döneminde yaşamış olan dokuz halifenin kişilikleri analiz edilecektir.

İslâm tarihi kaynaklarını incelediğimiz zaman halifelerin kişiliklerinin bazen siyasi olayların anlatımı esnasında, bazen de müstakil bir başlık altında ele alındığı görülmüştür. Olumlu ve olumsuz kişilik özellikleri çoğu zaman bir arada ele alın-

miş olmakla birlikte İbnü'l-İbrî gibi bazı tarihçilerimiz olumsuz özelliklerini daha çok ön plana çıkarmışlardır. Klasik kaynaklar içinde sadece halifelerin kişiliklerine dair yazılmış olan Ya'kûbî'nin *Müşâkeletü'n-nâs li-zemânihim* isimli bir eseri bulunmaktadır. Bu durum bizlere çok önceki dönemlerde de halifelerin karakterlerinin merak edildiği ve incelendiğini göstermektedir.

1. Ebü'l-Abbâs Es-Seffâh'ın Kişilik Özellikleri

İsmi, Ebü'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed b. Alî b. Abdullâh b. Abbâs b. Abdulmuttalib b. Hâşim'dir.¹ Ebü'l-Abbâs, Abbâsoğullarının ilk halifesi unvanına sahiptir.² Ebü'l-Abbâs es-Seffâh, cömert, yumuşak huylu, vakur, akıllı, kemal sahibi, çok hayâli, ahlâkı güzel bir kimseydi.³ Yaptığı işlerde kararlı ve akli başında, doğru fikirli, azimli, bir işi tecrübesiyle tam bir şekilde yapan, sosyal ilişkilerinde insanlara karşı içten, düşmanlarını ise çok iyi tanıyan bir kişiydi.⁴

Seffâh, mal verme konusunda oldukça eli açıktı.⁵ Çok hediye verir ve bununla beraber bağışlar da yapardı.⁶ Ebü'l-Abbâs'ın huzuruna gelen nedîm, şarkıcı veya hokkabaz muhakkak bir ücret alarak yanından ayrılırdı. İyilik yapacağı zaman bunu hemen yapar, ertesi güne bırakmazdı. Herkes onun huzurundan sevinçle ayrılırdı. Kendisinden önce ne Arap ne de Acem hükümdarları bu şekilde davranmıştır.⁷

Ebü'l-Abbâs sabırlı bir kimseydi, yumuşak huyluluğu gazabına üstün gelirdi.⁸ Sıkıntılara ve haksızlıklara rağmen vazifesine karşı daima riayetkârdı. Ayrıca ileri görüşlü ve yüce gönüllü bir yöneticiydi.⁹ Seffâh, adamlarıyla gece sohbetleri yapmayı çok severdi. Genç kızlar ve kadınlarla oturmaktan ise nefret ederdi.¹⁰

¹ Ahmed b. Ebî Ya'kûb el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî* (Beyrut: Dâru Sâdır, t.y), 2/349; *Müşâkeletü'n-Nâs li-Zemânihim*, thk. William C. Millward (Beyrut: Dârü'l-Kitâbî'l-Cedid, 1980), 22; Ebû Ca'fer Muhammed İbn Habîb, *Kitâbu'l-Muhabber*, thk. Eliza Lichtenstadter (Beyrut, Dârü'l-âfâkî'l-cedîde, t.y), 33; Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Kahire, el-Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübrâ, 1964), 3/266.

² Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. Tabatabâ İbn Tiktaka, *el-Fahrî fi'l-Adabi's-Sultaniyye ve'd-Düvelü'l-İslamiyye* (y.y., Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, t.y), 148; Ali el-Yemani el-Yâfî, *Mir'âtü'l-Cenân ve İbretü'l-Yakzân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 308; Celaleddin Abdurrahman es-Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ* (Kahire:Matbaatü's-saâdet, 1952), 256.

³ Ya'kûbî, *Târîh*, 2/361; İbn Tiktaka, *el-Fahrî*, 148; Ahmed Şâmi, *ed-Devletü'l-İslâmiyye fi'l-Asri'l-Abbâsiyyi'l-Evvel*, (Demmâm: Dâru'l-İslâh, 1983), 60; Muhammed Es'ad Tales, *Târîhu'l-Arab* (Beyrut: Dârü'l-Endelüs, t.y), 2/41; Muhammed Süheyl Takkûs, *Târîhu'd-Devleti'l-Abbâsiyye* (Beyrut: Dâru'n-nefâis, 2005), 38.

⁴ Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî, *Kitâbü't-Tenbîh ve'l-İsrâf* (Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1981), 309; Ebû Abdullâh Muhammed Şemsüddîn ez-Zehebî, *Düvelü'l-İslâm* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1999), 123; *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 6/77; Ebû Abdillâh Salâhuddîn Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-Arabiyye, 1973), 2/215.

⁵ Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, 2/215; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 259.

⁶ Şâmi, *ed-Devletü'l-İslâmiyye fi'l-Asri'l-Abbâsiyyi'l-Evvel*, 60.

⁷ Ebû Osmân Amr b. Bahr Câhiz, *et-Tâc fi Ahlâki'l-Mülûk*, thk. Ahmed Zeki Paşa (Kahire: el-Matbaatü'l-Emriyye, 1914), 31; Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, 6/80.

⁸ Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi* (İstanbul: Gonca Yayınevi, 1986), 3/238.

⁹ Algül, *İslâm Tarihi*, 3/238.

¹⁰ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 3/278; Abdülmün'im Hâşimî, *el-Hilâfetü'l-Abbâsiyye* (Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2003), 39.

Ebü’l-Abbâs halifeliğinin ilk yıllarında meclislerinde nedîmlerinin yanına çıkarak eğlenceye katılırdı. Fakat daha sonraki yıllarda onun bu ortamlara perde arkasından katıldığı rivayet edilmiştir.¹¹ Ayrıca Seffâh’ın dost ve arkadaşlarına karşı mütevazı tavırlar takındığı ve hatta onlarla birlikte yemek yediği zikredilmektedir.¹² Bu özelliklerinin yanı sıra Câhiz, Ebü’l-Abbâs’ın cumartesi dışında sadece salı akşamları içki içtiğini söylemektedir.¹³

Kaynaklar Ebü’l-Abbâs’ın olumlu kişilik özelliklerinin yanında hâkimiyetini sağlamlaştırmaya çalıştığı günlerde çok kan akıttığını da bildirmiştir. Halife olduktan sonra Kûfe’de yaptığı ilk konuşmasında “*Hazırlanın ben Seffâh’ım, kanı mübah kılanım. Mahvediciyim, intikamcıyım...*” şeklinde sözler sarf ettiği iddia edilmiştir.¹⁴ Ebü’l-Abbâs’ın kan akıtma konusunda oldukça istekli olduğu bilinmekle birlikte bunun için doğuda ve batıda onun izinden giden memurları bulunuyordu. Hakkinda anlatılanlara baktığımız zaman onun Emevî ailesine bir ziyafet hazırlattığı, katılan kişilerin sofraya oturduklarında Seffâh, konukların yanlarında bulunan memurlara oradakilerin boyunlarının vurulmasını emrettiği ve hepsi orada kılıçtan geçirilerek öldürüldüğü kaynaklarda geçmektedir. Seffâh’ın tüm bunların ardından onların üzerine bir post serdirip inlemeler eşliğinde ziyafetine devam ettiği hatta Seffâh’a insanların öldürülmesiyle yetinmeyerek başlarının kesilmesini istediğine kaynaklarda rastlanmaktadır.¹⁵

Abbâsî Devleti’nin ilk halifesi olan Seffâh’ın halifelik süreci Ehl-i beyt nesli ile ilişkilerine bakarsak onun döneminin sonraki dönemlere nazaran genel anlamda sükûnetin ve yumuşaklığın hâkim olduğu bir dönem olduğu görülmektedir. Bunun nedeni olarak Seffâh’ın kişiliğinden kaynaklanan bazı hususlar öne sürülse de yeni kurulan devletin henüz yerleşmemiş olan yapısı ve güç unsurunun tam olarak halifenin elinde olmaması, bu genel görüntünün ana sebebi olarak kabul edilmektedir.¹⁶

Ebü’l-Abbâs dönemi Abbâsî hanedanlığının sağlam temeller üzerine inşa edilmesi yönünden önemlidir. Kişilik özelliklerine bakıldığında bir insan olması hasebiyle birçok farklı yönünün olduğu görülmekle birlikte yeni kurulmuş bir devletin yöneticisi olması onda bazı özelliklerin ön plana çıkmasına sebebiyet vermiştir. Daha çok insanların kanlarını akıtmasıyla bilinmesinin yanı sıra çevresindeki insanlara karşı cömert ve mert davranışlarda bulunmasıyla da tanınmaktadır.

¹¹ Câhiz, et-Tâc fî Ahlâki’l-Mülûk, 31; Zehebî, Siyeru A’lâmü’n-Nübelâ, 6/80.

¹² Tales, Târîhü’l-Arab, 2/41.

¹³ Câhiz, et-Tâc fî Ahlâki’l-Mülûk, 152.

¹⁴ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk* (Beyrut, Dâru’t-tırâs, 1387), 7/426; Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya’kub İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-Ümem Te’akübü’l-Himem*, thk. Ebu’l-Kâsım İmâmî (Tahran, 2000), 3/320; Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî’l-Târîh* (Beyrut: Dârü’l-kütübî’l-Arabiyye, 1997), 5/9; Ebû’l-Fidâ’ İsmail b. Ömer b. Kesîr ed-Dımeşkî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n Nihâye* (Beyrut, Dâru’l-Hicr, 1997), 13/251; Süyûtî, *Târîhu’l-Hulefâ*, 257.

¹⁵ İbn Tiktaka, *el-Fahrî*, 149; Marshall Hodgson, *İslâm’ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih: İslâm’ın Klasik Çağı*, trc. İzzet Akyol vd. (İstanbul: İz Yayıncılık, 1993), 1/237.

¹⁶ M. Bahaüddin Varol, *Emevî ve Abbâsî İktidarında Ehli Beyt Nesli* (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2018), 84; Mithat Eser, *Abbâsîlerin İlk Döneminde Seyyidler ve Şerifler* (İstanbul, İz Yayıncılık, 2014), 125.

Onun düşmanlarına karşı gösterdiği sert tutum hilafetini korumaktan kaynaklanmaktadır.

2. Ebû Ca'fer Abdullâh El-Mansûr'un Kişilik Özellikleri

İsmi, Ebû Ca'fer el-Mansûr Abdullâh b. Muhammed b. Ali b. Abdullâh b. Abbâs b. Abdulmuttalib'tir.¹⁷ Mansûr onun lakabıdır ve anlamı "*Allah'ın yardımına mazhar kılınmış muzaffer kimse*" demektir.¹⁸ Mansûr; tecrübeli, ilim sahibi, helal haram bilen, bir olay anında gevşek davranmayan, bir tehlike anında ihmal göstermeyen birisiydi. Azimli, iş delisi, kararlı, güçlü, cesaretli, akli mükemmel ve zeki idi. Bazı zamanlar öyle cömert bir insan oluyordu ki kendisine insanların en cömerti deniliyordu, bazen ise çok cimri oluyor ve ona insanların en cimrisi denilebiliyordu. Mansûr, hükümdarlara yaraşır siyaset yapan ve bu konuda oldukça iyi olan, saldırı esnasında adeta bir aslan kesilen, gerektiği zaman acımasız olup başkalarının yok olması uğruna ülkesini korumaktan kaçınmayan bir siyasetçiydi.¹⁹

Mansûr yalnız olduğu zamanlarda çok iyi huylu, çocukların oynamalarına sakalaşmalarına karşı çok tahammüllü idi, fakat mizah ve lüzumsuz şeylere karşı çok katıydı. Ayrıca hükümdarlık elbiselerini giydiği vakit veya halk ile bir arada olacağı ortamlara çıkınca yüzünün rengi değişir, gözleri kızarır, bütün huyları birden farklılaşırdı. Ama aile fertlerine karşı yumuşak davranırdı.²⁰ Mansûr'un sistimli hareket etmeyi seven bir yapısı vardı.²¹

Mansûr, sarayındaki ciddiyeti ve gayet sade yaşayışı ile meşhurdur.²² O bir yandan görkemli bir hükümdar diğer yandan ise zühd hayatı yaşayan biriydi.²³ Ebû Ca'fer el-Mansûr içkiye karşı çıkmıştır, hatta içkiyi sofrasına dahi koydurmamıştır.²⁴ Kimse onu su dışında bir şey içerken görmemiştir.²⁵ Mansûr oyun ve eğlence ortamlarında bulunmayı sevmez, müzikten hoşlanmaz, bu tip şeyleri sarayında görmek istemezdi.²⁶ Hükümdarlığı döneminde yaşanan, tahtını sallayan büyük is-

¹⁷ İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, 34; Ya'kûbî, *Târîh*, 2/364; Ya'kûbî, *Müşâkeletü'n-Nâs li-Zemânihim*, 22; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zehbe*, 3/294; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 259.

¹⁸ Philip Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, trc. Salih Tuğ (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980), 2/446; André Clot, *Harun Reşid ve Abbâsiler Dönemi*, trc. Nedîm Demirtaş (İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007), 13.

¹⁹ Mes'ûdî, *Kitâbü't-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 311-312; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, 147; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, 2/216; Clot, André, *Harun Reşid ve Abbâsiler Dönemi*, 10.

²⁰ Taberî, *Târîh*, 8/64; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 3/453-454; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/199; İbn Tiktaka, *el-Fahrî*, 156; Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb* (Kahire, Dârü'l-kütüb ve'l-vesâiki'l-kavmiyye, 1423), 22/107.

²¹ Şâmî, *ed-Devletü'l-İslâmiyye fi'l-Asri'l-Abbâsiyyi'l-Evvel*, 93.

²² Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi, Dini, Kültürel, Sosyal İslâm Tarihi*, trc. İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş (İstanbul, Kayıhan Yayınevi, 1985), 2/321.

²³ Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, 147.

²⁴ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, 2/518; Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (İstanbul, Çağ Yayınları, 1986), 3/102.

²⁵ Câhiz, *et-Tâc fi Ahlâki'l-Mülûk*, 32.

²⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, 7/83; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 259; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, 2/216; İbn Tiktaka, *el-Fahrî*, 156; Mahmud Şakir, *Hiz. Âdem'den Bugüne İslâm Tarihi*, trc. Ferit Aydın (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1993), 4/7; Şâmî, *ed-Devletü'l-İslâmiyye fi'l-Asri'l-Abbâsiyyi'l-Evvel*, 93; Abbâdî, Ahmed Muhtar, *fi't-Târîhi'l-Abbâsî ve'l-Endelüsî* (Beyrut: Dârü'n-nehdati'l-Arabiyye, t.y.), 65; Clot, André, *Harun Reşid ve Abbâsiler Dönemi*, 11.

yanlar karşısında otoritesini kaybetmemiş, daima tedbiri elinde bulundurarak güçlüklerin üstesinden gelmiştir.²⁷ Hiçbir zaman vezirlerinin nüfuzu altına girmemiştir.²⁸

Mansûr tabiatı itibariyle servet yapmayı seven, varlık düşkünü, cimri bir kişiliğe sahipti.²⁹ Mala mülke son derece değer verir, para biriktirmeye ve paradan yana tasarrufta bulunmaya karşı çok hevesliydi. Ona bu özelliğinden dolayı “*Ebû'd-Devânîk (metelik babası) ve Mansûr ed-Devânîk*” unvanı verilmişti.³⁰ Şairlere veya diğer eğlence türlerine israf derecesinde para harcamayı kesmişti.³¹ Herhangi bir oyuncu veya musâhibe bir karış toprak dahi bağışlamazdı.³² Çocuklarının israfa meyletmemesi için onları da kontrol ederdi.³³ Halife Mansûr'un cimri oluşu fazlaca anlatıldığı gibi cömertliğine de yer verilen rivayetler mevcuttur. O, hayır, hasenat konusunda gerektiği zaman verir, gerekmediği zamanlar vermezdi. Hacca gidince Hicaz halkına çok hayır yaptı. Öyle ki bu seneye bolluk senesi dendi. Doğrusu ihtiyatlı bir zattı. Fakat tutumluluğu ağır basardı.³⁴

Halife Mansûr'un iyi hasletlerinin yanı sıra acımasızlık bakımından Abbâsoğulları ailesinin kendinden en çok söz ettiren simasıdır. Saltanatını sağlamlaştırmak için binlerce Müslüman'ı öldürmüştür. Kadılık için Ebû Hanife'yi dövdüren de odur.³⁵ Mansûr zan ve şüphe ile yetiniyor, bu ikisine dair bilgisi ile insanları cezalandırıyordu. Bu şekilde çok fazla masum insan suçlu olarak, birçok itaatkâr insan ise isyankâr olarak görülüyordu.³⁶ Devletin varlığına zarar verecek olan kişiler kendisine çok yakın olsalar bile onları öldürürdü. Mesela devletin kurucusu olarak görülen Ebû Müslim'i de öldürmüştür.³⁷

Mansûr, âlimdi, akıllıydı, yüksek bir zekâ ve kâmil bir akla sahipti. İlimde ilerlemiş ve hadisler rivayet etmişti. Hadis biliminde âlim sayılacak dereceye yükselmişti. ³⁸ Abbâsî hilafeti, ilk halifesi Ebû'l-Abbâs tarafından sağlam temellere oturtulur oturtulmaz halefi Ebû Ca'fer el-Mansûr, İslâm tarihinin bu dönemini

²⁷ Geniş bilgi için bk. Cem Zorlu, *Abbâsîler'e Yönelik Dinî ve Siyasî İsyanlar* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001).

²⁸ Nahide Bozkurt, “Mansur”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: 2003), 28/6.

²⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/136; Mahmud Şakir, Hz. Âdem'den Bugüne İslam Tarihi, 4/7.

³⁰ Ali b. Enceb İbnü's-Sâi, *Ahbârü'l-Hulefâi'l-Abbâsiyyin* (Dımaşk: Dârü Kinân, 2011), 20; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, 2/216; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 259; Abbâdî, *Târîhi'l-Abbâsî ve'l-Endelüsî*, 65; Bozkurt, “Mansur”, 28/6.

³¹ Şaban Öz, *İslâm Tarihi* (Konya: 2013), 140.

³² Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 3/102.

³³ Muhammed Hudarî, *ed-Devletü'l-Abbâsiyye* (Kahire: el-Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübâ, 1970), 85.

³⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/204; İbn Tiktaka, *el-Fahrî*, 157.

³⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, 7/83; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 259; Mahmud Şakir, Hz. Âdem'den Bugüne İslam Tarihi, 4/7; Yusuf Karamânî, *Ahbârü'd-düvel ve âsârü'l-üvel fi't-tarih* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1992), 2/76; İhsan Süreyya Sırma, *Müslümanların Tarih* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), 4/34.

³⁶ Muhammed Hudarî, *ed-Devletü'l-Abbâsiyye*, 87.

³⁷ Muhammed es-Seyyid Vekîl, *el-Asru'z-Zehabî li'd-Devleti'l-Abbâsiyye* (Dımaşk, Dârü'l-kalem, 1998), 123.

³⁸ Ya'kübî, *Müşâkeletü'n-Nâs li-Zemânihim*, 23; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fî Târîhi'l-Hulefâ*, (y.y, ts.), 23; Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, 7/783; Tales, *Târîhu'l-Arab*, 2/47; Bahriye Üçok, *İslam Tarihi: Emevîler-Abbâsîler* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968), 85.

ölümsüzleştiren bilimsel faaliyetleri başlattı.³⁹ İlim adamları Mansûr döneminde toplanmaya başladı. Âlimlerin tefsir, fıkıh ve hadis ilimlerini tedvin ve tasnif etmesi de bu döneme rastlamaktadır.⁴⁰

Mansûr'un baskıcı ve tavizsiz politikası amcaoğulları olan Ehl-i beyt nesline karşı da geçerli olmuş, gerek valileri gerekse bizzat kendi eliyle bu gruba karşı acımasız uygulamalara imza atmıştır.⁴¹ Mansûr, Ali evlâdının ve onu seven, destek verenlerin peşine adamlarını salıyor, ağızlarından Abbâsîler aleyhine laflar almaya çalışıyor ve Hz. Hasan'ın çocuklarına kötü davranıyordu. Ehl-i Beyt'ten çok kişi öldürmekle birlikte Muhammed en-Nefsü'z-zekiyye ve kardeşi İbrahim ile beraber sultana isyan etmeleri için insanlara kıyama emreden âlimlere çok eziyet etti. Âlimlerin kimisine işkence etti, kimisini kırbaçladı ve kimisini de öldürdü.⁴²

Bakıldığı zaman Mansûr günlük hayatında olabildiğince titiz ve devlet yönetiminde ise son derece dikkatli bir tutum sergilemiştir. Onun her konuda sert bir politika takip etmesinin halkına karşı sorumluluklarında ve kendi şahsi yaşantısında bir takım olumlu getirileri olsa bile birçok Müslümanın ölümüne sebebiyet vermesinden dolayı dönemi bu noktada iyi anılmamaktadır. Mansûr'un cimri ve cömert olması asıl itibariyle bir tezat değildir. Bu farklı söylemler kendi şahsi yaşantısıyla devlet hazinesindeki harcaması karşılaştırıldığı için ortaya çıkmaktadır. Mansûr kendine ait veya ailesine ait olan mallarda cimrilik yapmıyordu. O sadece devlet hazinesi konusunda sert bir tutum sergilemiş, bu noktada savurganlığı sifra indirmek istemiştir.

3. Muhammed El-Mehdî'nin Kişilik Özellikleri

İsmi, el-Mehdî Muhammed b. Abdullâh el-Mansûr b. Muhammed b. Ali b. Abdullâh b. Abbâs b. Abdülmuttalib'dir.⁴³ Mehdî hoşgörülü, onurlu ve mal vermede çok cömert birisi idi.⁴⁴ Soylu bir kişi olmasının yanında fiziki bakımdan da güzeldi. Hareketlerinde samimi ve insanlarla iyi geçinen onlarla hoş sohbetler edebilen birisiydi. Sohbetlerinde sabırlı, güler yüzlü, sevimli ve kimseye eziyet vermeyen bir kişiydi. İtikadî yönden ise oldukça dikkatliydi. O, fazlasıyla iyilik ve ihsanda bulunur, herkese bol bol verirdi. Huzuruna gelip zengin olmayanlar azdır. Daima halk ile iç içe olmuş, her kesime karşı kendini sevdirmişti.⁴⁵ Bu özelliklerinden dolayı da

³⁹ Ignaz Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, trc. Rahmi Er vd. (Ankara: İmaj Yayıncılık, 1993), 104.

⁴⁰ Vekil, el-Asru'z-Zehabi l'd-Devleti'l-Abbâsiyye, 91.

⁴¹ Varol, Emevî ve Abbâsî İktidarında Ehli Beyt Nesli, 91.

⁴² İbn Tiktaka, *el-Fahrî*, 160; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 261; Algül, *İslâm Tarihi*, 3/241.

⁴³ Halife b. Hayyât, *Târîhu Halife b. Hayyât*, thk. Süheyl Zekkar (Beirut: Dârü'l-kalem, 1993), 354; İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, 36; Belâzürî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Ensâbü'l-Esrâf*, thk. Riyad Zirikli, Süheyl Zekkar (Beirut: Dârü'l-Fikr, 1996), 4/369; Ya'kûbî, *Târîh*, 2/396; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zehab*, 3/319; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 3/461; Bağdâdî, Ebü Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-Selâm* (Beirut: Dârü'l-İlmiyye, ts.), 13/82; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 271.

⁴⁴ Ya'kûbî, Müşâkeletü'n-Nâs li-Zemânihim, 23; Belâzürî, *Ensâbü'l-Esrâf*, 4/369.

⁴⁵ Câhiz, et-Tâc fi Ahlâki'l-Mülûk, 33; Zehabi, Düvelü'l-İslâm, 156; Zehabi, Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ, 7/401; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 271; Karamânî, Ahbârü'd-düvel, 2/78; Muhammed Zeniber, ed-Devletü'l-İslâmiyye fi Zillil-Hilafeti'l-Abbâsiyye (Rabat, Dârü'n-Neşri'l-Mağribiyye, 1985), 50; Zettersteen K.V, "Mehdî", İslam Ansiklopedisi, 7/480-481.

halkı tarafından seviliyordu.⁴⁶

Mehdî, yumuşak huylu olduğu gibi korku anında gaflet göstermez, itimat etmediği kimseye iş havale etmez, sebepsiz yere çok tayin yapar ve görevden alır.⁴⁷ Devlet işlerinde çoğunlukla cariyelerin ve kadınların konuşmalarından etkilenirdi.⁴⁸ Mehdî yapısı gereği dirayetliydi ve dinsizlere, zındıklara karşı acımasız bir kişiydi. Kimse onu, onları mahvetmekten alıkoymazdı.⁴⁹

Mehdî babasına nazaran daha mülayimdi.⁵⁰ Babası gibi, işlerin inceliklerini görürdü.⁵¹ Babasının yolunda giderek onun siyasetini devam ettirdi. Fakat hiçbir zaman babası kadar cimri olmadı, lüks ve zenginliğe olan eğilimi bakımından da babasından farklıydı.⁵² Babasının şiddetini, cömertlik ve yaptığı iyiliklerle gidermeye çalıştı.⁵³ Halife olduktan sonra babasından kalan hazineler Mehdî'nin eline geçince haksızlıkları gidermek adına zorla alınan malları iade etti ve zulümlerin def'i için harcadı.⁵⁴

Mehdî, dinî hayata, babasına ve amcasına nazaran daha fazla ağırlık verdi.⁵⁵ O, sünnete meyyaldi. Rasûlullah (s.a.v)'in sünnetine muhalif olmayı sevmezdi.⁵⁶ Mehdî, âlimlere karşı yakın durur, onlarla sohbet etmeyi sever ve onları onurlandırır. Hadis ilmine karşı ilgiliydi ve hadis ehline saygılı davranırdı. Mehdî'nin muhaddislere ve hadis ehline mal dağıtması için birisini görevlendirmesi bu ilme duyduğu yakınlığı göstermektedir.⁵⁷ Mehdî edebiyata ve bilime ilgisinin yanı sıra bir şairdi.⁵⁸ Mehdî, Hz. Ali evlâdına olabildiğince yakın davrandı ve bunun için çok çaba sarf etti. Ali evlâdından idam ve hapis ile cezalandırılmış olanları serbest bıraktı. Onların, babasının zamanında yaşadıkları sıkıntılara son verdi. Onlara iyi muamele de bulundu.⁵⁹

Mehdî halifeliğinin ilk zamanlarında içki meclislerinden uzak durdu ama en sonunda içki meclisleri düzenlemeye başladı.⁶⁰ O içkiyi bir gün içer bir gün içmezdi.⁶¹ Kendi huzurunda adamlarının içki içmesine izin veriyordu. Rivayete göre

⁴⁶ Mahmud Şakir, Hz. Âdem'den Bugüne İslam Tarihi, 4/62.

⁴⁷ Mes'ûdî, Kitâbü't-Tenbîh ve'l-İşrâf, 313; Nüveyrî, Nihâyetü'l-Ereb, 22/119; Zehebî, Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ, 7/402; Şaban Öz, İslâm Tarihi, 144; Muhammed Hudarî, ed-Devletü'l-Abbâsiyye, 94.

⁴⁸ Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, 156; İbrahim Eyyub, *et-Tarihü'l-Abbâsî* (Beirut, eş-Şeriketü'l-âlemiyye li'l-kitâb, 1989), 51.

⁴⁹ İbn Tiktaka, *el-Fahrî*, 174.

⁵⁰ Sırma, Müslümanların Târîhi, 4/57; Muhammed Hudarî, ed-Devletü'l-Abbâsiyye, 87.

⁵¹ İbn Tiktaka, *el-Fahrî*, 175.

⁵² Abbâdî, Târîhi'l-Abbâsî ve'l-Endelüsî, 74; Hodgson, İslâm'ın Serüveni, 1/243.

⁵³ Üçok, İslam Tarihi: Emevîler-Abbâsîler, 87.

⁵⁴ Mes'ûdî, Kitâbü't-Tenbîh ve'l-İşrâf, 312; Nüveyrî, Nihâyetü'l-Ereb, 22/119; Süyûtî, Târîhu'l-Hulefâ, 272.

⁵⁵ Nahide Bozkurt, "Mehdî-Billâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: 2003), 28/378.

⁵⁶ Muhammed Hudarî, ed-Devletü'l-Abbâsiyye, 95.

⁵⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13/82; Sırma, *Müslümanların Târîhi*, 4/59.

⁵⁸ İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fi Târîhi'l-Hulefâ*, 31; Takkûş, *Târîhü'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, 74.

⁵⁹ Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 3/107; Bozkurt, "Mehdî-Billâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 28/378; Eser, *Abbâsîlerin İlk Döneminde Seyyidler ve Şerifler*, 125.

⁶⁰ Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 3/109.

⁶¹ Câhiz, *et-Tâc fi Ahlâki'l-Mülûk*, 153.

kendisi onlarla içmiyordu. Yakub, Mehdî'yi bundan menetti ve ona nasihat etti. Ona “*Mescitte namaz kıldıktan sonra mı bunu yapıyorsun?*” dedi. Mehdî bunlara aldırış etmedi.⁶² Mehdî'nin içki içtiğine dair gelen rivayetlerin yanı sıra içki tüketmediğine dair rivayetler de mevcuttur.⁶³ Bu şekilde farklı rivayetlerin söz konusu olmasının sebebi halife hakkında menfi ya da müspet fikirlerin objektif şekilde ele alınmamasından kaynaklanmaktadır denilebilir.

Mehdî'nin dönemi incelendiği zaman hilafette kaldığı süre içerisinde halkının üzerinde bulunan şiddet ve baskıyı azaltmıştır. Kendinden önceki döneme nazaran yumuşak bir yönetim sergilemiş ve adaleti tesis etmek için çabalamıştır. Mehdî, babasıyla kıyaslandığı zaman babası Mansûr olabildiğince insanlarla ilişkilerinde resmi ve soğukkanlıydı. Çevresindeki insanlarla beraber yemek yemez, nedimleriyle görüşmezdi. Mehdî ise babasının uygulamasını sadece bir süre devam ettirmiş ve sonrasında arkadaşlarıyla hep iç içe olmayı seçmiştir. Tüm bunlar onun yumuşak bir kişilik yapısına sahip olduğunu göstermektedir.

4. Musa El-Hâdî'nin Kişilik Özellikleri

İsmi, Ebû Muhammed Musa el-Hâdî b. Mehdî b. Mansûr'dur.⁶⁴ Musa'nın künyesi Ebû Muhammed idi.⁶⁵ Babası ona “*Reyhane'ti (Fesleğenim)*” diyerek seslenirdi.⁶⁶ Hâdî tecrübeli, hükümdarlık işlerinden anlayan, adalet sahibi bir halifeydi. Oldukça yüce gönüllü ve cömert bir kimseydi.⁶⁷ Ağırbaşlı, asil ve kâmil mü'min olan biriydi.⁶⁸ Yapısı itibariyle uyanık, atılgan, azimli ve görkemliydi. Kaynakların bir kısmı onun saygın, kahraman, darbesi şiddetli, sert yürekli, inatçı ve cesur bir kimse olduğundan bahseder.⁶⁹ Hâdî, Kureyş'in gençlerinden Allah'ın akıl, asalet, ilim ve malda bolluk verdiği bir gençti.⁷⁰ Akıcı bir lisana sahipti. Konuştuğunda üstün gelen, görkemli ve nüfuzu çok olan birisiydi.⁷¹

Hâdî için geçimsiz, tahammülsüz, kötü ahlaklı, kindar bir kişidir diyenler de vardır. Cesaretli gibi görünürdü fakat cesaretinin içi boştu. Ayrıca ağır isteklerinin olması ve kaba tavırlarıyla tanınıyordu. Kalbinde merhamet olmadığı gibi her türlü

⁶² İbn Tiktaka, *el-Fahrî*, 179-180; Muhammed Hudaî, *ed-Devletü'l-Abbâsiyye*, 94; İbrahim Eyyub, *et-Tarihü'l-Abbâsî*, 51.

⁶³ Muhammed Hudaî, *ed-Devletü'l-Abbâsiyye*, 94.

⁶⁴ Ya'kûbî, *Müşâkeletü'n-Nâs li-Zemânihim*, 24; İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec, Cemâlüddîn Abdurrahmân, *el-Muntazam fî Tarihi'l-Muluk ve'l-Ümem* (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye, 1995), 8/305; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 279.

⁶⁵ İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe, *el-Maârif* (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmme li'l-kitâb, 1992), 381; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 8/305; İbnü'l-Esrî, *el-Kâmil*, 5/269; İbn Tağrıberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yusuf, *en-Nücümü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kahire* (Mısır, Dârü'l-kütüb, ts.), 2/63; Mahmud Şakir, *Hiz. Âdem'den Bugüne İslam Tarihi*, 4/79.

⁶⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 8/305; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/558.

⁶⁷ Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, 4/174; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/559; Faruk Ömer Fevzi, *el-Hilâfetü'l-Abbâsiyye: asrû'l-kuvve ve'l-izdihar* (Amman, Dârü's-Şürûk, 1998), 182; Şaban Öz, *İslâm Tarihi*, 145; Tales, *Târîhu'l-Arab*, 2/82; Muhammed Hudaî, *ed-Devletü'l-Abbâsiyye*, 100.

⁶⁸ Tales, *Târîhu'l-Arab*, 2/82-83.

⁶⁹ İbnü's-Sâi, *Ahbârü'l-Hulefâi'l-Abbâsiyyin*, 33; İbn Tiktaka, *el-Fahrî*, 183; Üçok, *İslam Tarihi: Emevîler-Abbâsîler*, 89; Tales, *Târîhu'l-Arab*, 2/82.

⁷⁰ Tales, *Târîhu'l-Arab*, 2/90.

⁷¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, 7/442.

olay ve insana karşı kötü zan besleyen birisiydi. Huysuz ve sert mizaçlı, bu sebeple de biraz taşkın bir kişi olduğu da söylenmiştir.⁷² Onun bu huylarını bilip de bunlara tahammül edebilen kişilerden zengin olmayan çok azdır. Hâdî özellikle bir kişinin konuşmaya isteklerini söyleyerek başlamasından hiç hoşlanmazdı. Şarkıcılara para verilmesini emreder ve eğer biri “*Bana hiçbir şey verilmedi*” derse günler sonra bu kadar daha para verirdi.⁷³ Fakat kimi zamanlar da bu konuda cimri olmasıyla biliniyordu.⁷⁴ Lüks bir ortamda yaşaması onun ahlakını ve davranışlarını etkiledi.⁷⁵

Musa el-Hâdî arkadaşlarıyla baş başa kaldığı zaman onlarla şakalaşır, latifeler yapardı. İnsanlar arasında mizah anlayışı yüksek düzeyde olanlardan biri de oydu. Fakat halife olduğu zaman insanlar Hâdî'nin üzerindeki heybetten ötürü ona bakamaz oldular.⁷⁶ Hilafetteki liyakatsizliğinin yanında diktatör bir tutuma sahipti. Bütün dikta uygulayan hükümdarlar gibi Hâdî de saltanatını devam ettirebilmek adına koruyucu asker sayısını çoğaltmış onları en gelişmiş silahlarla donatmıştır.⁷⁷

Gençliğinden beri şarkı söylemeyi, eğlenmeyi ve şarap içmeyi çok severdi. Bu durumu halife olduktan sonra da devam etti.⁷⁸ İçkiyi bir gün içer bir gün içmezdi.⁷⁹ Hz. Ali evlâdından olan Hüseyin b. Ali ile Fah vadisinde gerçekleşen savaş Hâdî döneminin önemli olaylarından. Yaşanan bu savaş Şiflerce Kerbelâ olayından sonra en vahim olay olarak kabul edilmiştir. Bu hadiseden sonra Hadi döneminde Hz. Ali evlâdına karşı sert bir politika yürütülmüştür.⁸⁰

Hâdî küçük yaşta hilafet makamına geçmiş olması hasebiyle onun taşkınlıklarına sebep olarak yaşının küçük olması öne sürülmektedir. Abbâsî hanedanlığını ve başa geçen halifelerin hayatlarını meşrulaştırmak adına tarihçilerin olayların iyi yönlerini görmeye daha çok odaklanmaları söz konusu olmuştur bu durumda onun bir getirisi olabilir. Onun pervasız tutumu küçük yaşında olmasına bağlanabilir fakat liyakatsiz oluşu ve kişilik yapısının da halife olmayı kaldıracak bir olgunlukta olmadığı halifelik döneminde kendini daha çok göstermiştir.

5. Harun Er-Reşîd'in Kişilik Özellikleri

İsmi, Ebû Ca'fer Harun er-Reşîd b. Mehdî Muhammed b. Mansûr Abdullâh b. Muhammed b. Ali b. Abdullâh b. Abbâs b. Abdülmuttalib'tir.⁸¹ Künyeleri Ebû Mu-

⁷² Câhiz, et-Tâc fî Ahlâkî'l-Mülûk, 33; Mes'ûdî, Murûcu'z-Zeheb, 3/334; Mes'ûdî, Kitâbü't-Tenbîh ve'l-İşrâf, 313; Kütübî, Fevâtü'l-Vefeyât, 4/174; Clot, André, Harun Reşîd ve Abbâsiler Dönemi, 24; Şâmî, ed-Devletü'l-İslâmiyye fî'l-Asri'l-Abbâsiyyi'l-Evvel, 110; Abbâdî, Târîhi'l-Abbâsî ve'l-Endelüsî, 76.

⁷³ Câhiz, et-Tâc fî Ahlâkî'l-Mülûk, 33.

⁷⁴ Nahide Bozkurt, “Hâdî-İlelhak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/16.

⁷⁵ Takkûs, Târihü'd-Devleti'l-Abbâsiyye, 87.

⁷⁶ İbn Kesîr, el-Bidâye, 13/553; Mahmud Şakir, Hz. Âdem'den Bugüne İslam Tarihi, 4/75.

⁷⁷ Sırma, Müslümanların Tarihi, 4/66.

⁷⁸ Şâmî, ed-Devletü'l-İslâmiyye fî'l-Asri'l-Abbâsiyyi'l-Evvel, 110; Abbâdî, Târîhi'l-Abbâsî ve'l-Endelüsî, 77; Muhammed Hudarî, ed-Devletü'l-Abbâsiyye, 100.

⁷⁹ Câhiz, et-Tâc fî Ahlâkî'l-Mülûk, 153.

⁸⁰ Fah savaşı ile ilgili geniş bilgi için bk: *el-Mevsûatü'l-Müeyyere fî't-târîhi'l-İslâmî*, trc. Ayhan Çakıroğlu (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2010), 285; Üçok, *İslam Tarihi: Emevîler-Abbâsiler*, 89; Algül, *İslâm Tarihi*, 3/258; Bozkurt, “Hâdî-İlelhak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 15/16.

⁸¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 3/503; Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 14/5; Ya'kûbî, *Târîh*,

hammed, Ebû Musa ve Ebû Ca'fer'dir.⁸² Harun er-Reşîd, halifelerin en asili, en bilgili ve en iyi olanlarındandı.⁸³ İnsanlar tarafından çokça övülen bir zattı. Mal konusunda eli açık, kararlı ve saygın bir kişiliğe sahipti. Heybetli, cesaretli ve güçlü bir yapısının olmasıyla bilinirdi.⁸⁴ Harun er-Reşîd yumuşak huylu ve kibar birisiydi. Ayrıca güzel kalpliydi, neyi yapması gerektiğini ya da neyi bırakması gerektiğini iyi bilirdi. Abbâsîler devrinde Harun, insanların en yeteneklileri arasında görülürdü ve yüksek bir konuma sahipti.⁸⁵ Lüks bir hayatın ve liderliğin bulunduğu bir ortamda yetişti.⁸⁶ Genç yaştan itibaren daima bu özellikleri ile ön plana çıkmıştı.⁸⁷ Harun er-Reşîd'i diğer Abbâsî halifelerinden ayıran en önemli özelliği hastalık dâhil hiçbir zorluğun onu vazifesini yapmaktan alıkoymamasıdır.⁸⁸ Harun er-Reşîd, bazen şiddetli bir kasırğa gibi, bazen de hoş yumuşak bir rüzgâr gibi olurdu. Duygularına aklından çok önem verirdi.⁸⁹

Harun er-Reşîd halife olunca, insanlar arasında, en çok gazâ yapan ve en çok hacca giden kişi oldu.⁹⁰ O bir sene gazâ yapar, bir sene hacca giderdi ve çok fazla savaşa çıkardı.⁹¹ Hac yaptığı zaman yanında yüz fukaha ve onların çocukları olurdu.⁹² Hac yapmadığı yıl 300 kişiye bol harçlık verir, güzel elbiselerle onlara hac yaptırır.⁹³ Halifelîği devrinde 8 defa hac, 8 defa gaza yapmasıyla bilinirdi.⁹⁴ Ölünceye kadar hilafeti boyunca her gün 100 rekât namaz kıldı. Hastalık dışında bunu hiç terk etmedi. Her gün kendi öz malından yüz bin dirhem sadaka verirdi.⁹⁵ Hac ve gazveleri takip eden, köşk ve binalar yaptıran birisiydi.⁹⁶

Harun er-Reşîd, ihtişama ve göz alıcı bir hayata düşkün olmasına rağmen Kur'ân ve sünnete bağlı dindar bir halifeydi.⁹⁷ Kutsal değerlere karşı saygılı ve bu konuda titiz, tüm işlerinde Allah'tan korkan, İslâmi gelenekleri koruyan bir zattı.⁹⁸

→

2/407; Taberî, *Târih*, 8/230; Süyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, 283.

⁸² İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 381; Mes'ûdî, *Kitâbü't-Tenbîh ve'l-İsrâf*, 315; Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 16/6; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 8/318; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 14/27; Süyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, 283; Mahmud Şakir, *Hiz. Âdem'den Bugüne İslam Tarihi*, 4/89; Karamânî, *Ahbârü'd-düvel*, 2/82.

⁸³ Şâmî, *ed-Devletü'l-İslâmiyye fi'l-Asri'l-Abbâsiyyi'l-Evvel*, 131.

⁸⁴ İbnü's-Sâi, *Ahbârü'l-Hulefâ'l-Abbâsiyyin*, 36; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, 170; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, 4/225; Yâfîî, *Mir'âtü'l-Cenân*, 449; Mahmud Şakir, *Hiz. Âdem'den Bugüne İslam Tarihi*, 4/85.

⁸⁵ Vekîl, *el-Asru'z-Zehabî li'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, 266; Şâmî, *ed-Devletü'l-İslâmiyye fi'l-Asri'l-Abbâsiyyi'l-Evvel*, 113.

⁸⁶ Takkûş, *Târihü'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, 92.

⁸⁷ Takkûş, *Târihü'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, 91.

⁸⁸ Algül, *İslâm Tarihi*, 3/273.

⁸⁹ Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 3/163.

⁹⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 14/28.

⁹¹ Süyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, 283; İbn Tiktaka, *el-Fahrî*, 187.

⁹² Taberî, *Târih*, 8/347; Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 16/6.

⁹³ Taberî, *Târih*, 8/347; Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 16/6; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/392; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 14/29; İbn Tiktaka, *el-Fahrî*, 187.

⁹⁴ Mes'ûdî, *Kitâbü't-Tenbîh ve'l-İsrâf*, 315.

⁹⁵ Taberî, *Târih*, 8/347; Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 16/7; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/392; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 22/163; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, 170; Yâfîî, *Mir'âtü'l-Cenân*, 449; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 14/59; İbn Tiktaka, *el-Fahrî*, 187; Karamânî, *Ahbârü'd-düvel*, 2/83.

⁹⁶ Ya'kûbî, *Müşâkeletü'n-Nâs li-Zemânihim*, 24.

⁹⁷ Takkûş, *Târihü'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, 92; Öz, *İslâm Tarihi*, 151; Üçok, *İslam Tarihi: Emevîler-Abbâsîler*, 890; Takkûş, *Târihü'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, 92.

⁹⁸ Mahmud Şakir, *Hiz. Âdem'den Bugüne İslam Tarihi*, 4/85; İbrahim Eyyub, *et-Tarihü'l-Abbâsî*, 61;

→

Harun er-Reşîd'in Kur'ân ve hadise karşı yapılan herhangi bir kusuru asla kabul etmediğine dair rivayetler vardır. Harun er-Reşîd Allah korkusundan dolayı kendine, günahlarına ve nefsinin taşkınlığına çok ağladı. Özellikle de kendisine öğüt verildiğinde düşüncelere dalar ve duygulanırdı.⁹⁹

Harun er-Reşîd, Ebû Ca'fer el-Mansûr'un huyundandı. Verdiği ihsanlar, bağışlar, hil'atler¹⁰⁰ ve mal harcaması dışında onu örnek alır,¹⁰¹ nedîmlik konusunda ise Ebû'l-Abbâs ve Mehdî'nin davranışlarına uyardı.¹⁰² Harun er-Reşîd'in içki içtiğine dair rivayetler farklılık göstermektedir. Câhiz, *et-Tâc fî Ahlâki'l-Mülûk* isimli eserinde Harun er-Reşîd'in her cuma iki kere içki içtiğini, bugünleri ileri veya geriye alabildiğini ancak kimsenin onu açıktan içerken görmediğini, içki içtiği günlerde ise sadece nedîmleriyle birlikte oturduğunu söylemiştir.¹⁰³ Ayrıca Harun er-Reşîd'in sadece su içerken görüldüğünü söyleyen kişinin yalan söylediğini ifade etmiştir. Onun içki meclisine sadece has cariyeleri giderdi. Bazı şarkılarda coşar, bazen orta yollu hareket ederdi.¹⁰⁴ Her ne kadar Câhiz Harun er-Reşîd'in içki içtiğine dair rivayetleri dile getirirse de İbn Haldûn, Harun er-Reşîd'in yaşantısının içki içmeye uygun olmadığını çeşitli örneklerle delillendirerek içki tüketmediğini kesin bir dille ifade etmiştir.¹⁰⁵ Aynı şekilde Mahmud Şakir'de, Harun er-Reşîd hakkında bu çeşit dedikoduların yapıldığını ve Abbâsî devletinin en güçlü halifesi olduğu için de kendisine birtakım suçlamaların yöneltildiğini dile getirmiştir.¹⁰⁶

Harun er-Reşîd'in dönemi âlimler ve önder seyyidlerin iltifat gördüğü ve insanların ilim erbabından faydalandığı bir dönemdi. Âlimler açısından özgür bir ortamın sağlanması ve ilim erbabının çok sayıda ürün vermesi halifenin dönemini müstesna bir dönem haline getirmiştir.¹⁰⁷ Harun er-Reşîd döneminde İslam Medeniyeti ileri bir seviyeye ulaşmış ulaşılan bu seviyeye dair hilafet etkisi açısından ne öncekiler ne de sonradan gelenler arasında çok az halife onun yaptıkların yapabilmıştır. Harun er-Reşîd Dönemi her türlü bilim ve bilgi açısından zengin olduğu görülmüştür. Dinî ve dünyevi ilimler birbiriyle uyumlu bir şekilde ilerlediği ve ulemanın bu ikisinin ışığında Müslüman dünyayı inşa ettikleri görülmektedir.¹⁰⁸

Harun er-Reşîd İslâm dünyasında kendinden en çok söz ettiren ve tanınan şahsiyettir. Dönemi zenginliklerle dolu olmasına rağmen mütevazı ve âlimlere

→

Takkûş, Muhammed Süheyl, Târihü'd-Devleti'l-Abbâsiyye, 92.

⁹⁹ İbnü'l-Cevzî, el-Muntazam, 8/328; Süyûtî, Târihu'l-Hulefâ, 284; Mahmud Şakir, Hz. Âdem'den Bugüne İslam Tarihi, 4/86.

¹⁰⁰ Halifeler ve hükümdarlar tarafından taltif etmek ve şerefliendirmek amacıyla devlet adamlarına ve diğer bazı kişilere giydirilen değerli elbiseyi ifade eder. Bilgi için bk. Mehmet Şeker, "Hil'at", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: 1998), 18/22-25.

¹⁰¹ Câhiz, *et-Tâc fî Ahlâki'l-Mülûk*, 35; Taberî, Târih, 8/347; İbnü'l-Cevzî, el-Muntazam, 8/326; İbn Tiktaka, el-Fahrî, 187; Şâmî, Ahmed, ed-Devletü'l-İslâmiyye fî'l-Asri'l-Abbâsiyyi'l-Evvel, 131.

¹⁰² Câhiz, *et-Tâc fî Ahlâki'l-Mülûk*, 35.

¹⁰³ Câhiz, *et-Tâc fî Ahlâki'l-Mülûk*, 153; Nahide Bozkurt, "Hârûnürreşîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: 1997), 16/260.

¹⁰⁴ Câhiz, *et-Tâc fî Ahlâki'l-Mülûk*, 35.

¹⁰⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime*, trc. Zakir Kadiri Ugan (İstanbul: 1996), 3/37-38.

¹⁰⁶ Mahmud Şakir, Hz. Âdem'den Bugüne İslam Tarihi, 4/97.

¹⁰⁷ Vekîl, el-Asru'z-Zehabî li'd-Devleti'l-Abbâsiyye, 262.

¹⁰⁸ Vekîl, el-Asru'z-Zehabî li'd-Devleti'l-Abbâsiyye, 290.

hürmet gösteren bir hükümdar olarak kaynaklarda kendinden söz ettirmiştir. Âlimlere karşı hürmet göstermesinin yanı sıra dine ve dini kavramlara karşı oldukça saygılı ve bu konuda dikkatli olduğu bilinmektedir. Harun er-Reşîd'in halifelik yaptığı döneme bakıldığı zaman kişilik özelliklerinin hilafeti döneminde de kendini gösterdiği görülmektedir.

6. Muhammed El-Emîn'in Kişilik Özellikleri

İsmi, Muhammed el-Emîn b. Reşîd'dir.¹⁰⁹ Künyesi Ebû Musa, bir rivayete göre Ebû Abdullâh'tır.¹¹⁰ Emîn, tedbir alma da kötü, aşırı savurgan, huy olarak ise lakayt bir kişiydi.¹¹¹ İşlerinde düşüncesiz bir şekilde hareket eder, planlamalarında zayıf ve çaresiz kalırdı.¹¹² Hafif meşrep ve keyfine düşkündü.¹¹³ Çok müsrif ve pervasızdı.¹¹⁴ Hevâ ve hevesine uyar, önemli işleri başkalarına havale ederdi. Buradan da onun ihmalkâr, aceleci, gafil bir kişi olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁵ Yüzü asık ve sert birisiydi. Onda güç, şiddet ve zorbalık bir arada bulunurdu.¹¹⁶ Dirayetsizliği ile tanınan Emîn, etrafındaki insanlar tarafından kolayca kullanılabilirdi.¹¹⁷

Emîn, oturmasında ve konuşmasında mütevazı birisiydi. Ayrıca arkadaşlarına karşı olan sevgisi ile bilinirdi. Fakat bunların yanında halifelğe yakışmayan tedbirsiz, savurgan, zayıf görüşlü biri olması sebebiyle hilafette başarısız olduğu ileri sürülmüştür. Hilafetinin ikinci gününde Mansûr'un köşkünün yanında bir oyun sahası yaptırması onun kişiliğine dair kimi detayları yansıtmaya açısından önem arz etmektedir.¹¹⁸

Emîn eğlenceye ve oyuna çok düşkündü. Ülke işleri ile ilgilenmez, oyun ve eğlenceyle meşgul olurdu. Değişik yerlerde oyun ve eğlence için köşkler yaptırdı. Bu uğurda çok para harcamıştı.¹¹⁹ Emîn içki içmek ve namazı az kılmakla itham edilmiştir.¹²⁰ Öyle ki yapılan bir kuşatma sırasında durumun şiddetli bir hal aldığı esnada içki meclisleri kurdurduğuna dair rivayetler de vardır.¹²¹ Emîn yukarıda da bahsedildiği üzere pervasız ve savurgan olarak tanımlanan bir şahsiyettir. Fakat tasvir edildiği gibi zayıf ve vefasız da değildi. Yeteneklere ve meziyetlere sahip birisiydi. Zulüm ve şiddetleri ile tanınan ilk Abbâsî halifelerinden tabiat olarak uzak-

¹⁰⁹ İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, 39; Ya'kûbî, *Târîh*, 2/433; Ya'kûbî, *Müşâkeletü'n-Nâs li-Zemânihim*, 27; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 297.

¹¹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/452; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 14/102.

¹¹¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, 9/334-335; Karamânî, *Ahbârü'd-düvel*, 2/90.

¹¹² Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 3/403; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 22/187.

¹¹³ Zettersteen, "Emîn", *İslam Ansiklopedisi*, 4/258.

¹¹⁴ Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, 4/49.

¹¹⁵ Mes'ûdî, *Kitâbü't-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 318; İbn Tiktaka, *el-Fahrî*, 206.

¹¹⁶ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 22/187; Tales, *Târîhu'l-Arab*, 2/132.

¹¹⁷ Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, 1/254.

¹¹⁸ İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fi Târîhi'l-Hulefâ*, 57; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, 4/46; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 297; Şâmî, *ed-Devletü'l-İslâmiyye fi'l-Asri'l-Abbâsiyyi'l-Evvel*, 141; Takkûş, *Târîhu'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, 113.

¹¹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 14/103; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 301; İbn Tiktaka, *el-Fahrî*, 204; Karamânî, *Ahbârü'd-düvel*, 2/91.

¹²⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 14/103.

¹²¹ Taberî, *Târîh*, 8/513.

tı. Ancak kötü talihi ve çevresindeki insanların bozulması, iyi yanlarının gölgede kalmasını sebep olmuştu.¹²²

Bizim de katıldığımız ve Hakkı Dursun Yıldız'ın da söz konusu ettiği üzere Emîn'i kötileyen rivayetlere şüpheyile yaklaşılması gerekmektedir. Buna neden olarak da Hakkı Dursun Yıldız, yazılanların çoğunun Me'mûn döneminde yazılmış olduğunu öne sürmüştür. Mevcut halifeyi memnun etmek için Emîn'in zayıflığının ön plana çıkarıldığını söylemektedir.¹²³ Emîn'in sağlam bir şahsiyete sahip olmasına rağmen idarecilik kabiliyetinin ağabeyinden daha zayıf olması sebebiyle hilafet mücadelesini kaybetmiştir. Babasının veliahd sıralamasında Emin'i ağabeyi Me'mun'un önüne geçirmesini özümseyemediği daha sonra hilafetin getirdiği ağırlığı taşıyamadığı anlaşılmaktadır. Ancak idare noktasında ağabeyinden daha zayıf olması onun karakterinin daha zayıf olduğu anlamına gelmemektedir.

Harun er-Reşîd, Emîn'in siyaset idaresi üzerine eğitim görmesi için Fazl b. Yahya ile anlaşmıştı. Görünen o ki, hocası onu siyasetten ziyade dini bir yöne yönlendirmişti. Böylece zındık ve tanrı tanımaz mülhitlerden nefret ederdi. Her ne olursa olsun Emîn'in döneminde fıkıh, ilim, din, eğitim ve siyaset olabildiğince önemsendi.¹²⁴ Emîn hakkında söylenen bu sözlere bakıldığı zaman, bu rivayetler ile kişisel özelliklerinde verilen olumsuz rivayetlerin tezat oluşturduğu söylenebilir. Fakat önceden de söz konusu ettiğimiz gibi muhtemeldir ki Me'mûn döneminde Emîn'i yermek için yapılan çalışmaların neticesinde olumsuz rivayetler artmıştır. Elbette ki dönemin İslâm halifesinin dinî bir hüviyeti ve dine saygısı muhakkak olmuştur.

7. Ebû Ca'fer Abdullâh El-Me'mûn'un Kişilik Özellikleri

İsmi, Ebû Ca'fer Abdullâh el-Me'mûn b. Harun er-Reşîd'dir.¹²⁵ Harun er-Reşîd'in halifeliliği günlerinde, künyesi Ebû'l-Abbâs idi. Hilafette olduğu zaman Mansûr ve Reşîd'e benzer olarak hayatı boyunca Ebû Ca'fer künyesini taşımıştır.¹²⁶ Me'mûn, son derece zeki, cesaretli ve heybetliydi.¹²⁷ Olgun, âlim, cömert, çok affeden, şefkatli bir yapıya sahipti. Şefkatliydi fakat otoritesi iyi, siyaseti güzeldi. Arzuları peşinde koşmaz hile yapmazdı. İyi bir kalbi vardı, insanlara karşı büyük iyiliklerde bulunurdu. Kendisinden sonra olacakları zamanında olacak gibi bilen, bazen öfkesine uyup acele ceza veren bir kişiydi.¹²⁸

Me'mûn diğer halifelerle karşılaştırıldığında Abbâsîler'in soylusu ve seçkini diye adlandırıldı.¹²⁹ Abbâsoğulları arasında en kararlı, dâhi, yiğit, azimli, hilm sahi-

¹²² Abbâdî, *Târîhi'l-Abbâsî ve'l-Endelüsî*, 100; Tales, *Târîhü'l-Arab*, 2/144.

¹²³ Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 3/170.

¹²⁴ Tales, *Târîhü'l-Arab*, 2/132.

¹²⁵ Ya'kûbî, *Târîh*, 2/444; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 14/214.

¹²⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 10/49; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, 2/157.

¹²⁷ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, 2/225; Şâmî, *ed-Devletü'l-İslâmiyye fi'l-Asri'l-Abbâsiyyi'l-Evvel*, 158.

¹²⁸ Mes'ûdî, *Kitâbü't-Tenbîh ve'l-İsrâf*, 320; İbnü's-Sâi, *Ahbârü'l-Hulefâi'l-Abbâsiyyin*, 47; Ebû'l-Fidâ, İmâmüddin İsmail b. Ali b. Mahmud el-Eyyûbî, *Târîhu Ebi'l-Fidâ*, thk. Mahmud Deyyûb (Beyrut: Dâri'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 1/342; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, 2/225.

¹²⁹ İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fi Târîhi'l-Hulefâ*, 58.

bi, heybetli ve hoşgörülü olanıydı.¹³⁰ Me'mûn, kendisini diğer Abbâsî halifelerinden ayıran birçok vasıflara sahip bulunuyordu. Özellikle affa meyyal oluşu ve intikamdan hoşlanmayışı onun en belirleyici hasletlerindendi.¹³¹ Me'mûn insanları bağışlamada en yüce olandı, onlara karşı güçlü ve iyiydi.¹³² İnsanları affedip, çözüm bulup sıkıntılarını giderdiğinde bunların karşılığını yalnızca Allah'tan bekledi. Ancak o, muhaliflere ve isyan liderlerine karşı acımasız ve düşmanca tutumundan vazgeçmezdi.¹³³

Me'mûn'un mal konusunda eli açıktı. Hediye vermek konusunda ise oldukça cömertti.¹³⁴ Misafirperver olmasıyla tanınıyordu.¹³⁵ Me'mûn'un nebîz içtiği rivayet edilmiştir.¹³⁶ Me'mûn'un hilafetinin ilk günlerinde salı ve cuma günleri içki içtiği, 215/830 yılında Şam'a gittikten sonra ise her gün içmeye başladığı kimi kaynaklarda yer almıştır.¹³⁷ O dönemde içki içme, zevk ve eğlence ortamı Bağdat'ta bazı kesimler arasında yaygınlaşmış olsa da¹³⁸ Me'mûn'un hem nebîz hem de içki içtiğine dair bilgiler güçlü bir halife olması sebebiyle onun muhalifleri tarafından uydurulmuş olabileceği göz ardı edilmemesi gerekir.

Me'mûn'un dönemi bilim ve bilgi bakımından Abbâsîler'in diğer dönemlerinden ayrılmıştır.¹³⁹ Harun er-Reşîd, çocukluk döneminin ardından Me'mûn'un eğitimine önem vermiş, çeşitli âlimlerden onun eğitim ve öğretimi adına destekler almıştır. Bu âlimlerin içinde Mutezilî olmasıyla bilinen Sümâme b. Eşres de vardır. Bu eğitimler neticesinde Me'mûn'un küçüklüğünden itibaren ilmî yetenekleri görünmeye başlamıştır.¹⁴⁰ Me'mûn'un hilafeti döneminde oluşan ilim ortamının temelini Me'mûn'un küçük yaşlardan itibaren aldığı eğitim oluşturmuştur.

Me'mûn fıkhıta, Arap dilinde ve tarihle ilgili olaylarda oldukça mahirdi. Felsefe ve antik Yunan ilimlerine merak sardı ve bunlarda maharet kazandı. Akılcı olması ve müsbet ilimlere olan yönelimi Mutezile mezhebinin taraftarlığını yaptığı 'Kur'ân mahlûktur' prensibini benimsemesine sebep oldu.¹⁴¹ Me'mûn, Kur'ân'ın yaratılmış¹⁴² olduğunu savundu. Öyle ki bu durum resmi olarak devletin politikası-

¹³⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, 10/273; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, 2/235; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 306; İbn Tiktaka, *el-Fahrî*, 208.

¹³¹ Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 2/368; Hâşimî, Abdülmün'im, *el-Hilâfetü'l-Abbâsiyye*, 326; Muhammed Hudarî, *ed-Devletü'l-Abbâsiyye*, 225.

¹³² Ya'kübî, *Müşâkeletü'n-Nâs li-Zemânihim*, 28.

¹³³ Hâşimî, *el-Hilâfetü'l-Abbâsiyye*, 327.

¹³⁴ Ya'kübî, *Müşâkeletü'n-Nâs li-Zemânihim*, 28; Karamânî, *Ahbârü'd-Düvel*, 2/96.

¹³⁵ Şâmî, *ed-Devletü'l-İslâmiyye fi'l-Asri'l-Abbâsiyyi'l-Evvel*, 158.

¹³⁶ Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 324.

¹³⁷ Câhiz, *et-Tâc fi Ahlâki'l-Mülûk*, 153.

¹³⁸ İbrahim Eyyub, *et-Tarihü'l-Abbâsî*, 77; Muhammed Hudarî, *ed-Devletü'l-Abbâsiyye*, 226.

¹³⁹ Şâmî, Ahmed, *ed-Devletü'l-İslâmiyye fi'l-Asri'l-Abbâsiyyi'l-Evvel*, 154.

¹⁴⁰ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, 2/225; Tales, *Târîhu'l-Arab*, 2/144; Nahide Bozkurt, *Mu'tezilenin Altın Çağı -Me'mun Dönemi-*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 24, 87; Nahide Bozkurt, "Me'mûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara:2004), 29/101.

¹⁴¹ İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fi Târîhi'l-Hulefâ*, 58; Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, 10/273; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, 2/235; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, 2/225; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 306; İbn Tiktaka, *el-Fahrî*, 209.

¹⁴² Halku'l-Kurân; Kur'ân'ın yaratılmış olup olmadığı konusundaki tartışmaları ifade eden kelâm terimidir. Geniş bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Halku'l-Kurân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: 1997), 15/371-375.

nı oluşturmaktaydı. En başta ilim adamları olmakla birlikte konum olarak iyi durumda olanları ve halkını buna zorlamıştı. Tarihi kaynaklarda bu olay mihne¹⁴³ olarak geçmektedir.

Çalışmamızda bahsedilen Abbâsî halifelerinin arasında ilmî kişiliğinin en hacimli şekilde ele alındığı kişi halife Me’ûn olmuştur. Onun karakterini anlamak için ilmî yaşantısına bakmak bile neredeyse yeterli gelmektedir. Döneminde ilim nurunun bu kadar parlaması onun küçük yaştan itibaren bu yola girmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Tarihçilerin de bahsettiği gibi Kur’ân-ı Kerîm’in yaratılmış olması hususundaki sert tavır göz ardı edilecek olursa döneminde gelecek nesiller için oldukça faydalı adımlar atılmıştır.

8. Muhammed El-Mu’tasım’ın Kişilik Özellikleri

İsmi, Muhammed b. Harun er-Reşîd’dir.¹⁴⁴ Künyesi ise Ebû İshak’tır.¹⁴⁵ Mu’tasım görkemli, eli açık, yardımsever, cesaretli, heybetli, atılgan ve güzel ahlaklıydı.¹⁴⁶ En göze çarpan özellikleri, dürüstlüğü, sadeliği, asilliği ve ahlakının genişliği idi.¹⁴⁷ Onun özellikleri, fasih sözleri olmakla beraber kızdığı anda öldürmekten imtina etmeyen biriydi. Vücudunda güç, kalbinde cesarete sahipti.¹⁴⁸ Mu’tasım özel hayatında tutumluluğu ile tanınıyordu. Fakat ülkenin savunulması ve askeri alandaki harcamalarda son derece eli açıktı. Oyun ve eğlenceye kendini fazla kaptırıyordu.¹⁴⁹

Doğası gereği cesur bir askerdi ve fiziksel gücüyle gurur duyuyordu.¹⁵⁰ Savaş esnasında ileri görüşlü olmasının yanı sıra taktiksel hareketleri muntazamdı. Savaş konusunda yetenekli olması onun eğitilmiş bir asker olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁵¹ Mu’tasım, Me’ûn’un din hakkındaki görüşlerini ölene kadar takip etti. Kur’ân’ın mahlûk olduğunu küçük yaştan itibaren çocuklara anlatılmasını istedi ve her tarafa bu konuyla ilgili mektuplar gönderdi. İnsanlar, Mu’tasım ve onun Halku’l-Kur’ân konusundaki dayatmacı politikasından dolayı çok sıkıntı çekti. Ayrıca bu yolda kendisi gibi düşünmeyen âlimlere işkence etmiştir.¹⁵²

¹⁴³ Bazı Abbâsî halifeleri döneminde Halku’l-Kur’ân konusunda bazı âlimlerin sorguya çekilip eziyet edilmesine ilişkin olaylara verilen ad. bk. Hayrettin Yücesoy, “Mihne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: 2005), 30/26-28.

¹⁴⁴ İbn Habîb, *Kitabu’l-Muhabber*, 42; Ya’kûbî, *Târîh*, 2/471; Ya’kûbî, *Müşâkeletü’n-Nâs li-Zemânihim*, 31.

¹⁴⁵ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 392; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu’z-Zâhire*, 2/250.

¹⁴⁶ Taberî, *Târîh*, 9/123; Mes’ûdî, *Kitâbü’t-Tenbîh ve’l-İsrâf*, 323; İbnü’s-Sâi, *Ahbârü’l-Hulefâi’l-Abbâsiyyin*, 67; Zehebî, *Siyeru A’lâmü’n-Nübelâ*, 10/291; Kütübî, *Fevâtü’l-Vefeyât*, 4/49; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu’z-Zâhire*, 2/250.

¹⁴⁷ Taberî, *Târîh*, 9/120; Şâmî, Ahmed, ed-Devletü’l-İslâmiyye fi’l-Asri’l-Abbâsiyyi’l-Evvel, 167.

¹⁴⁸ Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, 4/47; Mes’ûdî, *Kitâbü’t-Tenbîh ve’l-İsrâf*, 323; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 14/285; Süyûtî, *Târîhu’l-Hulefâ*, 334.

¹⁴⁹ Algül, *İslâm Tarihi*, 3/328.

¹⁵⁰ Abbâdî, *Târîhi’l-Abbâsî ve’l-Endelüsî*, 116.

¹⁵¹ Abdülazîz Dûrî, *el-Asri’l-Abbâsî el-Evvel* (Beyrut: Dârü’t-Talîa, 1988), 177; Mahmud Şakir, Hz. Âdem’den Bugüne İslam Tarihi, 4/169; Şâmî, Ahmed, ed-Devletü’l-İslâmiyye fi’l-Asri’l-Abbâsiyyi’l-Evvel, 167.

¹⁵² Ya’kûbî, *Müşâkeletü’n-Nâs li-Zemânihim*, 31; İbnü’s-Sâi, *Ahbârü’l-Hulefâi’l-Abbâsiyyin*, 67; Süyûtî, *Târîhu’l-Hulefâ*, 335.

Mu'tasım hakkında kaynaklarda halku'l-Kurân konusundaki tutumundan başka olumsuz bir ifadeyle karşılaşmamıştır. Genel olarak ondan bahsedilirken güçlü oluşu ve savaşlardaki başarısı daha fazla söz konusu edilmiştir. Tutumlu olduğu kadar devlet için ve tabii olarak kendi için de para harcadığı olmuştur. Onun oyun ve eğlence ile meşgul olmasından ziyade daha çok spor alanındaki oyunlarda aktif olduğu kaynaklarda geçmektedir.

9. Ebû Ca'fer El-Vâsık'ın Kişilik Özellikleri

İsmi, Harun el-Vâsık b. Muhammed el-Mu'tasım'dır.¹⁵³ Künyesi Ebû Ca'fer'dir.¹⁵⁴ Vâsık, zarif, yumuşak huylu, görkemli ve yüce gönüllüydü. Bunların yanında cömert, şair ve edip birisiydi.¹⁵⁵ Abbâsîlerin en fâzıl, akıllı, anlayışlı halifele-rindendir.¹⁵⁶ Vâsık, gençliğinden beri üstün zekâlı, işleri çekip çevirmede basiret sahibi, mahir bir siyasiydi.¹⁵⁷ Babasının itimadını kazandıracak hasletlerin çoğuna sahipti, hatta babası kendi yokluğunda hilafet merkezini ona teslim edebiliyordu.¹⁵⁸ Ayrıca birçok işinde Me'mûn gibi hareket ediyordu.¹⁵⁹

Vâsık çok sadaka verir ve Ehl-i beyte tüm ülkede göz kulak olurdu.¹⁶⁰ Kendi ehline şefkatli, halkını gözeten denetleyen birisi idi.¹⁶¹ Mekke ve Medine halkına mal dağıtma konusunda çok cömert davranmıştır. Fakir halka her zaman yardım eli uzatmıştır. Bundan dolayıdır ki halifelik yaptığı süre içerisinde Mekke ve Medine'de hiç dilenci kalmamıştır.¹⁶²

Vâsık hem dinî hem siyasî yönden amcası ve babasının politikasını büyük ölçüde devam ettirmiştir. Halku'l-Kur'ân konusunda insanları imtihan etmeyi de sürdürmüştür.¹⁶³ Hasan İbrahim Hasan, Vâsık'ın ölümüyle ilgili şunları söylemiştir; *"Onun ölümüyle Abbâsî devletinin altın devri sona erdi. Bu altın dönemin sona erishi Türk komutanlara itimat edip devletin önemli görevlerini onlara tahsis ederek Araplar yerine onları geçiren babası Mu'tasım'ın izlediği politikanın özellikle de halku'l-Kur'ân anlayışının bunun yanında da halifelerin bid'at olan şeyleri yapmalarından dolayı halkın nefretini kazanmalarından kaynaklanmaktadır."*¹⁶⁴

Vâsık'a dair kaynaklarda hem olumlu hem olumsuz anlatımlar mevcuttur.

¹⁵³ İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, 42; Ya'kûbî, *Târîh*, 2/479; Ya'kûbî, *Müşâkeletü'n-Nâs li-Zemânihim*, 32; Taberî, *Târîh*, 9/123; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 4/65; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 16/15; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 340.

¹⁵⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 16/15.

¹⁵⁵ İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fî Târîhi'l-Hulefâ*, 75; İbnü's-Sâi, *Ahbârü'l-Hulefâ'l-Abbâsiyyin*, 69; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, 2/263; Mahmud Şakir, *Hz. Âdem'den Bugüne İslam Tarihi*, 4/185; Karamânî, *Ahbârü'd-düvel*, 2/106.

¹⁵⁶ İbn Tiktaka, *el-Fahrî*, 227.

¹⁵⁷ Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 2/377.

¹⁵⁸ Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 2/377.

¹⁵⁹ Mes'ûdî, *Kitâbü't-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 329.

¹⁶⁰ Ya'kûbî, *Müşâkeletü'n-Nâs li-Zemânihim*, 32.

¹⁶¹ Muhammed Hudarî, *ed-Devletü'l-Abbâsiyye*, 253.

¹⁶² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/107-108; Hakkı Dursun Yıldız, "Vâsık", *İslam Ansiklopedisi*, 13/217-219.

¹⁶³ Fevzi, *el-Hilâfetü'l-Abbâsiyye*, 280; Mahmud Şakir, *Hz. Âdem'den Bugüne İslam Tarihi*, 4/185; Kadir Kan, "Vâsık-Billâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: 2012), 42/549.

¹⁶⁴ Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 2/383.

Özellikle ticari faaliyetlere verdiği destek ve halkın sosyo-ekonomik düzeyi onun döneminde refah bir hayat sürüldüğünü göstermektedir. Onun hakkında söylenen olumsuz şeylerin en önemli sebebi önceki halifelerde de olduğu gibi Halku'l-Kur'ân konusunda takındığı tutumdur.

Sonuç

Abbâsî ailesi tarafından başı çekilen Abbâsî ihtilali birçok siyasi, sosyal ve kültürel gelişmeyi de peşinden getirmiştir. Bundan dolayı Abbâsîler'in ilk asrı gerek hilafetin teşekkülü gerekse gelişimi açısından oldukça önemli bir hal almıştır. İslâm tarihi kaynaklarında devletin idarecileri olan halifelerin yönetim tarzları, halkla ilişkileri, siyasetteki başarıları veya başarısızlıklarından bahsedilmiş, bunlarla birlikte yaşam tarzları, ilmî ve fikri düşünceleri yani kişilikleri de söz konusu edilmiştir.

İktidar sahibi kişilerin şahsiyetleri, dönemini iyi ya da kötü yönden etkilemiştir. Seffâh ihtilalin ilk halifesi olması hasebiyle devleti başkalarına vermemek adına çok fazla kan dökmüştür. Fakat mert ve cömert karakteri ile insanları etrafında toplayabilmiş ve yüzyıllar boyunca ayakta kalacak olan Abbâsî devletini inşa edebilmiştir. Mansûr kurnaz kişiliği, siyasetteki başarısı ve ilmî donanımı ile devletin ikinci halifesi olmasına rağmen kendinden Abbâsî devletinin asıl kurucusu olarak kendinden söz ettirmiştir. Tarih kaynaklarında cimri olarak anılmasına sebep olacak kadar tutumlu olmasından dolayı ardında maddi açıdan sağlam ve zengin bir devlet bırakmıştır. Seffâh'ın döktüğü kan ve izlediği sert politika devlet kademelerinin dışındaki düşmanlara ve isyancılara karşıdır. Mansûr ise hem isyancıları hem de Abbâsî Devleti'nin teşekkülü ve gelişiminde etkisi olan kişileri kurnazlığı sayesinde alt ederek, saltanatta tek adam olmayı hedeflemiş ve bunu başarmıştır. Mehdî'nin izlediği siyaset babasıyla benzer olsa da babasının kendi döneminde şiddet ve intikama dayalı hareketleri insanları yaralamıştır. Mehdî de babasının bu açtığı yaraları saracak bir kişilik tercih etmiş ve dönemi boyunca böyle bir kişilik yapısı sergilemiştir. Tarih kaynaklarında Mehdî'den sonra yerine geçen oğlu Hâdî, oyun ve eğlenceye düşkünlüğü ile bilinen birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Halife Harun er-Reşîd, cömert olmasıyla, döneminde görülen lüks ve savurganlıkla bunların yanında ilmî çalışmaların ve âlimlerin desteklenmesine verdiği önemden dolayı, kendinden çok uzun yıllar bahsettirecek bir kişiliğe sahip olmuştur.

Halife Emîn'in kaynaklarda istisnasız bir şekilde yerildiği görülmüştür. Bunun sebebi gerçekten Emîn'in kötü bir kişiliğe sahip olduğu mu, yoksa ağabeyi Me'mûn döneminde yazılan eserlerde Me'mûn'u razı etmek için mi daima yerildiği konusunda kaynaklarda net bir bilgi yoktur. Kendisinden sonra kardeşi Me'mûn hilafete geçmiştir. Me'mûn zeki ve ilim sahibi olmasıyla öne çıkmıştır. Özellikle ilk dönem Abbâsî halifeleri içerisinde ilmî meziyetleri en önde olan ve çok iyi yetiştirilmiş bir kişi olarak bilinmektedir. İlmî çalışmalara katkısı kendinden sonraki dönemleri aydınlatıcı mahiyette olmuştur. Ayrıca onun ilme yakın durması ve aklı önemsemesi sebebiyle dönemin meşhur mezhebi Mu'tezile'ye dâhil olması ve onların görüşü olan halku'l-Kur'ân'ı sonuna kadar desteklemesinin altında ilim dünyasıyla olan sıkı ilişkisi yatmaktadır. Mu'tasım ilmî yönden zayıf olmasıyla bilinme-

sine karşın daha çok askeri yönüyle ön plana çıkmıştır. Savaşlarda oldukça mâhir olmasıyla, ilimden yoksun olsa da ilmî faaliyetlere verdiği destekle kaynaklarda kendinden söz ettirmiştir. Halku'l-Kur'ân konusunda da Me'mûn'un devamı niteliğinde bir tavır sergilemiştir. İlk asrın son halifesi Vâsik ise edebiyata yatkın olmasıyla bilinirdi. Küçük Me'mûn olarak tanındığı ve Me'mûn zamanında başlamış olan tercüme faaliyetlerinin onun döneminde de devam ettiği, babası ve amcası gibi halku'l-Kur'ân anlayışını sürdürdüğü tarih kaynaklarında geçmektedir.

Abbâsî halifelerinin içki içmelerine dair kaynaklarda birbirine zıt rivayetlerin yer aldığı görülmüştür. Aynı halife için hem nebîz hem içki içtiğine dair rivayetler varken başka bir halife için hem içki içtiği hem de hiç içki tüketmediğine dair bilgiler mevcuttur. Bu bilgilerden hareketle halifenin içip içmediğine dair rivayetlerin onu yermek isteyenler tarafından içilen şey nebîz dahi olsa içki olarak lanse edilmeye çalışıldığını anlamaktayız.

Abbâsî halifeleri, Hz. Ali evlâdını aynı aileden olmaları sebebiyle kendileri için açık bir şekilde iktidar muhalifi olarak görmekteydiler. Fakat halife Mu'tasım hariç diğer halifelerin onlara karşı tutumunun ılımlı olduğu görülmektedir. Abbâsî halifeleri, Hz. Ali evlâdına iyi davranmalarına rağmen onları idari bir göreve getirmemişler, onlara karşı Peygamber ailesinden gelmelerinden dolayı iyi muamelede bulunmuşlar ve ihtiyaçlarını gidermek ile yetinmişlerdir.

Abbâsî halifelerinin kişilikleri, buldukları dönemde ve sonrasında İslâm toplumunun siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik ve ilmî durumunu olumlu ya da olumsuz şekilde etkilemiş ve halifeler karakterleriyle tarih sahnesine yön vermişlerdir.

Kaynakça

- Abbâdî, Ahmed Muhtar. *fi't-Târîhi'l-Abbâsî ve'l-Endelüsî*. Beyrut: Dâru'n-nehdati'l-Arabiyye, ts.
- Algül, Hüseyin. *İslâm Tarihi*, İstanbul: Gonca Yayınevi, 1986.
- Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb el-Bağdâdî. *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-Selâm*. 14 cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmiyye, ts.
- Belâzürî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Câbir. *Ensâbü'l-Eşrâf*. thk. Riyad Zirikli, Süheyl Zekkar. 13 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- Bozkurt, Nahide. "Mehdî-Billâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/378. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bozkurt, Nahide. *Mu'tezilenin Altın Çağı -Me'mun Dönemi-*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Bozkurt, Nahide. "Hâdî-İlelhak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/16. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Bozkurt, Nahide. "Hârûnürreşîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/260. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Bozkurt, Nahide. "Mansur". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/5-6. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Bozkurt, Nahide. "Me'mûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/10. Ankara: TDV Yayınları, 2004, .
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr. *et-Tâc fi Ahlâki'l-Mülûk*. thk. Ahmed Zeki Paşa. Kahire: el-Matbaatü'l-Emîriyye, 1914.
- Clot, André. *Harun Reşid ve Abbâsiler Dönemi*. trc. Nedîm Demirtaş. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.

- Dûrî, Abdülazîz. *el-Asrû'l-Abbâsî el-Evvel*. Beyrut: Dârü't-Talîfa, 1988.
- Ebû'l-Fidâ, İmâmüddin İsmail b. Ali b. Mahmud el-Eyyûbî. *Târîhu Ebî'l-Fidâ*. thk. Mahmûd Deyyûb. 2 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Eser, Mithat. *Abbâsîlerin İlk Döneminde Seyyidler ve Şerifler*. İstanbul: İz Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Fevzi, Faruk Ömer. *el-Hilâfetü'l-Abbâsiyye: asrû'l-kuvve ve'l-izdihar*. Amman: Dârü's-Şûrûk, 1998.
- Goldziher, Ignaz. *Klasik Arap Literatürü*. trc. Rahmir Er vd. Ankara: İmaj Yayıncılık, 1993.
- Halîfe B. Hayyât. *Târîhu Halîfe b. Hayyât*. thk. Süheyl Zekkar. Beyrut: Dârü'l-kalem, 1993.
- Hasan İbrahim Hasan. *Siyasi, dini, kültürel, sosyal İslâm Tarihi*. trc. İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş. İstanbul: Kayhan Yayınevi, 1985.
- Hâşimî, Abdülmün'im. *el-Hilâfetü'l-Abbâsiyye*. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2003.
- Hitti, Philip. *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarih*. trc. Salih Tuğ. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980.
- Hodgson, Marshall. *İslâm'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih: İslâm'ın Klasik Çağı*. trc. İzzet Akyol vd. 3 cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed. *Kitâbu'l-Muhabber*. thk. Eliza Lichtenstadter. Beyrut: Dârü'l-âfâkî'l-cedîde, ts.
- İbn Haldûn. *Mukaddime*. trc. Zakir Kadirî Ugan. İstanbul: 1996.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmail b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeşkî. *el-Bidâye ve'n Nihâye*. 21 cilt. Beyrut: Dârü'l-Hicr, 1997.
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe. *el-Maârif*. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmme li'l-kitâb, 1992.
- İbn Miskeveyh, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kub. *Tecâribü'l-Ümem Te'akibü'l-Himem*. thk. Ebu'l-Kâsım İmâmî. 7 cilt. Tahran: 2000.
- İbn Tağrıberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemâlüddin Yusuf. *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kahire*. 16 cilt. Mısır: Dârü'l-kütüb, ts.
- İbn Tiktaka, Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. Tabataba. *el-Fahrî fî'l-Adabi's-Sultaniyye ve'd-Düvelü'l-İslamiyye*. Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec. Cemâlüddîn Abdurrahmân. *el-Muntazam fî Tarihi'l-Muluk ve'l-Ümem*. 19 cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1995.
- İbnü'l-Esîr, Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî. *el-Kâmil fî't-Târih*. 10 cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-Arabîyye, 1997.
- İbnü'l-İmrânî. *el-İnbâ fî Târîhi'l-Hulefâ*. y.y, ts.
- İbnü's-Sâi, Ali b. Enceb. *Ahbârü'l-Hulefâ'l-Abbâsiyyin*. Dımaşk: Dârü Kinân, 2011.
- İbrahim Eyyub. *et-Tarihü'l-Abbâsî*. Beyrut: eş-Şeriketü'l-âlemiyye li'l-kitâb, 1989.
- İslam Araştırmaları Komisyonu. *el-Mevsûatü'l-Müeyssere fî't-târîhi'l-İslâmî*. trc. Ayhan Çakıroğlu. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2010.
- Kan, Kadir. "Vâsik-Billâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: 2012, 42/549.
- Karamânî, Yusuf. *Ahbârü'd-düvel ve âsârü'l-üvel fî't-tarih*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1992.
- Kütübî, Ebû Abdillâh Salâhuddîn. *Fevâtü'l-Vefeyât*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-Arabîyye, 1973.
- Mahmud Şakir. *Hiz. Âdem'den Bugüne İslam Tarihi*. trc. Ferit Aydın. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1993.
- Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali. *Kitâbü't-Tenbîh ve'l-İşrâf*. Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1981.
- Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zehab*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. 4 cilt. Kahire: el-Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübrâ, 1964, III/266.
- Muhammed Hudarî. *ed-Devletü'l-Abbâsiyye*. Kahire: el-Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübrâ, 1970.
- Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhâb. *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*. Kahire: Dârü'l-kütüb ve'l-vesâiki'l-kavmiyye, 1423.
- Öz, Şaban. *İslâm Tarihi*. Konya: 2013.
- Sırma, İhsan Süreyya. *Müslümanların Târîhi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.
- Süyûtî, Celaleddin Abdurrahman. *Târîhu'l-Hulefa*. Kahire: Matbaatü's-saâdet, 1952.
- Şâmi, Ahmed. *ed-Devletü'l-İslâmiyye fî'l-Asrî'l-Abbâsiyyi'l-Evvel*. Demmâm: Dârü'l-islâh, 1983.

- Şeker, Mehmet. "Hil'at". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: 1998, 18/22-25.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*. 11 cilt. Beyrut: Dâru't-tırâs, 1387.
- Takkûş, Muhammed Süheyl. *Târîhü'd-Devleti'l-Abbâsiyye*. Beyrut: Dâru'n-nefâis, 2005.
- Tales, Muhammed Es'ad. *Târîhü'l-Arab*. Beyrut: Dâru'l-Endelüs, ts.
- Üçok, Bahriye. *İslam Tarihi: Emevîler-Abbâsîler*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968.
- Varol, M. Bahaüddin. *Emevî ve Abbâsî İktidarında Ehli Beyt Nesli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2018.
- Vekîl, Muhammed es-Seyyid. *el-Asru'z-Zehebî li'd-Devleti'l-Abbâsiyye*. Dımaşk: Dâru'l-kalem, 1998.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb el-Abbâsî (ö.292/904). *Müşâkeletü'n-Nâs li-Zemânihim*. thk. William C. Millward. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Cedid, 1980.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb el-Abbâsî (ö.292/904). *Târîhu'l-Ya'kûbî*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Yâfiî, Ali el-Yemani. *Mir'âtü'l-Cenân ve İbretü'l Yakzân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Halku'l-Kurân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: 1997, 15/371-375.
- Yıldız Hakkı Dursun. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1986.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Vâsık", *İslam Ansiklopedisi*. 13/217-219. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1989.
- Yücesoy, Hayrettin. "Mihne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: 2005, 30/26-28.
- Zehebî, Ebû Abdullâh Muhammed Şemsüddîn. *Düvelü'l-İslâm*. 2 cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1999.
- Zehebî, Ebû Abdullâh Muhammed Şemsüddîn. *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Zeniber, Muhammed. *ed-Devletü'l-İslâmiyye fi Zilli'l-Hilafeti'l-Abbâsiyye*. Rabat: Dâru'n-Neşri'l-Mağribiyye, 1985.
- Zettersteen, K. V. "Mehdî", *İslam Ansiklopedisi*. 7/480-481. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1989.
- Zettersteen, K. V. "Emîn", *İslam Ansiklopedisi*. 4/258. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1989.
- Zorlu, Cem. *Abbâsîler'e Yönelik Dinî ve Siyasî İsyenlar*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.